

EGY VÉRTANÚVÁ LETT GIMNÁZIUM TÖRTÉNETE ÉS EMLÉKEZETE

**Tibori Szabó Zoltán: *Zsidlic. A Kolozsvári Zsidó Gimnázium története (1940–1944)*
*The History of the Jewish High School of Kolozsvár (1940–1944)***

■ Kolozsvár iskolaváros. Elsősorban három nagy, több évszázados múlttal büszkélkedő felekezeti tanintézetéért és egyeteméért tartják így számon. Ezek mindegyikének impozáns épülete van, mely a város egy részét uralja, könnyen azonosítható. Volt azonban a kincses városnak egy olyan felekezeti iskolája is, melyet csak kevesen ismertek, tartanak számon, mindössze tizenhárom évre terjed története, s ez is három korszakhoz, több épülethez kötődik. Ez a Zsidó Gimnázium. Nem elkülönülési vágyból, a hagyományok ápolásáért született, hanem a kirekesztő állami politika, a törvények kényszerre hozta létre. Történetének mindössze néhány évkönyvben, leírt visszaemlékezésben maradt nyoma, s az utolsó szakaszairól a még élő tanítványok tehetnek vallomást. Tibori Szabó Zoltán e gimnáziumnak, főleg utolsó éveinek állított emléket kétnyelvű kötetével.

A tanítványok csak „Zsidlic”-nek becézték intézetüket. A zsidóság körében fogalomná vált e szó. Így emlegetik a ma még élő utolsó tanítványok, s így adják tovább emléket gyermekeiknek és unokáiknak. Hogy emléke a tanítványok kihalása után is megmaradjon, ápolható legyen, ezt a célt szolgálja a kötet. Műfaját tekintve iskolatörténet is, de még inkább emlékkönyv; úgy megírva, hogy a témában alig jártas is megértse az iskola keletkezési és működési körülményeit, az előzményeket és a tragikus fejleményeket. Nem csak a helybéli olvasókra számít, hanem a tanítványok leszármazottjaira, kik közül már csak kevesen tudnak magyarul, s a judaisztikai szakkörökre, melyek ma már túlnyomóan az angolt használják köznyelvül.

A kötet három részre oszlik. Először a zsidóság erdélyi és kiemelten kolozsvári történetét foglalja össze a közkezen forgó hazai

és a kevésbé ismert nemzetközi szakirodalom alapján. A kezdeteket Bethlen Gábor fejedelem 1623-as zsidó kereskedőknek kiadott kiváltságleveléig szokták visszavezetni. „Aranykorszak”-ként emlegeti az 1867-es kiegyezéstől és emancipációtól az első világháború végéig tartó időszakot, amelynek lezárultakor Erdélyben már 180 000 fő körüli zsidóság élt. Következik a „kettős kisebbség” korszaka romániai viszonyok közt és az antiszemita diskurzus fokozatos felerősödése. Árnnyaltan tárgyalja a második bécsi döntés utáni éveket: Észak-Erdély és Dél-Erdély viszonylatában is rámutat a zsidóság megpróbáltatásaira. A holokauszt tulajdonképpen már 1940 őszen megkezdődik kisebbség nagyobb létszámú deportálásokkal, munkaszolgálattal. Részletesebben bemutatja az 1944-es gettózás és deportálás körülményeit, a néhány kivételnek tekinthető keresztényi segítségnyújtást. Külön fejezetben foglalkozik a zsidóság embervesztését tükröző számokkal. Több forrás más-más adatokat közöl. Összegezõ megállapítása: a holokausztot „a vészorszak előtti 192–200 ezres erdélyi zsidó közösségből (a vészorszakot követően a haláltáborokból egyenesen Nyugatra távozottakkal együtt) hozzávetőleg 75–80 ezer személy élte túl. A soa összerdélyi áldozatainak száma e hozzávetőleges számítások alapján 120 ezer körülire tehető. Az észak-erdélyi zsidóság háromnegyede, az összerdélyi zsidóságnak pedig kétharmada megsemmisült.”

A fejedelemség korában az erdélyi városok közül csak Gyulafehérváron telepedhettek le zsidók. Így Kolozsvárt is csak a 19. századtól kezdve beszélhetünk zsidó lakosokról, rendre kialakuló közösségről. Az 1810-es években már rabbiról és ideiglenes zsinagógáról is van adatunk, 1836-ban pedig megalakul a Chevra Kadisa, a temetke-

zési és betegesgélyező egyesület. 1846-ban még csak negyven zsidó család él a városban, 1851-ben felépül az első közsinagóga. 1878-tól a Glasner-dinasztia tagjai foglalják el a rabbiszéket. A hagyományos ortodox hitközség mellett az 1880-as években megjelenik a status quo ante, majd neológ hitközség, s felépíti a Ferenc József úti zsinagógáját, melynek aztán Eisler Mátvás lesz a nagy tudású rabbija. A fejezet kitér a cionista mozgalomra, a zsidó oktatás kezdeteire, a vallásos egyesületekre, a sajtóra, az iparra. Trianon táján tízezer zsidó lakosa van a városnak. Az első világháború utáni időkből kiemel a zsidó kórház 1928-as megalapítását, a Haggibor sportegylet és a Goldmark-zenekar létesítését. 1920-ban kezdődnek az első antiszemita megnyilvánulások, melyek az 1930-as években felerősödnek. A kolozsvári zsidóság lelkesedéssel fogadja a második bécsi döntést követően berendezkedő új hatalmat, de aztán ugyancsak csalódnia kell elvárásaiban. Jönnek a zsidótörvények, bevezetik a numerus clausust. A város területén 16 750 személyt kényszerítenek sárga csillag viselésére. A német bevonulást követően a gettósítást a magyar tisztviselők a Zsidó Tanács segítségével mintaszerű pontossággal hajtják végre. Csak nagyon kevés személy mer elszökni, vagy jut keresztények oltalmába. Márton Áron püspök fellépése, tiltakozása alig talál követőkre. A téglagyári gettóban vidékről is összegyűjtött 16–18 000 személy (a szakirodalomban több adat is forog) nagy többségét hat halálvonattal deportálják Auschwitzba. Mindössze egy 388 fős ún. Kasztner-csoportot sikerül Svájcba juttatni.

A világháború vészakorszaka után a városból deportált zsidóságnak legfeljebb 10–15 százaléka tért vissza Kolozsvárra, mert sok túlélő a nyugati államok valamelyikét vagy Palesztinát választotta további otthonául. 1945 márciusában mintegy száz taggal alakult újjá a neológ hitközség. Megalakították a Demokrata Zsidó Népközösséget is mint érdekvédelmi szervezetet. 1947-ben már 6500 zsidó élt a városban. 1959-ig volt saját rabbija a hitközségnek. 1958-tól kezdődően tömegesen – egy időben fejpénz ellenében – vándorolt ki a zsidóság az őshazába. Úgyhogy a 2002-es népszámlálás csak 226 zsidót talált Kolozsvárt. A fejezet szól az 1946-ban megindított ún. gettóperről, amelyben a gettósításban és deportálásban bűnösöket helyezték vád alá. Jó részüket távollétükben ítélték el, s a börtönbe kerülők is néhány év elteltével kiszabadultak. Még eredménytelenebb volt a zsidó javak visszaszolgáltatására irányuló követelés. Sem az elkobzott vagyon, sem pedig a bankokban

letétbe helyezett pénzt nem sikerült visszaszerezni.

A második rész a kolozsvári zsidó tanintézetekkel foglalkozik. Az elemi szintű oktatás 1875-ben indul meg 40 diákkal és két tanítóval. Majd ortodox leányiskola is létesül 1908-ban. A neológok 1904-ben nyitnak elemi iskolát, mely mellett óvodát is működtetnek. A középfokú tanulmányokat Trianon előtt a zsidó diákok valamelyik felekezeti tanintézetben végezték. Különösen az Unitárius Kollégiumba iratkoztak be nagy számban. A zsidóság vezetői 1920-ban úgy vélték, hogy eljött az ideje saját tanintézet alapításának. Az ortodoxok fiúgimnázium, a neológok leánygimnázium alapítására kértek és kaptak engedélyt. A két iskola közös vezetésére 1920 szeptemberében létrehozták a Tarbut Országos Zsidó Iskolaegyesületet, melyben mindkét hitközség fele-fele arányban képviseltette magát. Az új intézmény igazgatójává Antal Márk emigránsként itt letelepedő tudós matematikatanárt nevezik ki. Ez a tanintézet 1927-ig működik, akkor a hatóságok bezáratják. A középfokú oktatás második fejezetét az 1940–1944 között működő Zsidó Gimnázium jelenti, a harmadikat a vészakorszak után újrალétesített, két évig – 1946–1948 között – fennálló Zsidó Líceum.

A Tarbut történetével már többen foglalkoztak, nyomtatott értesítői maradtak fenn. Az 1940/41-es *Értesítő* bevezetőjében pedig Antal Márk foglalta össze a szervezet rövid történetét. A szerző erre alapozva mutatja be az iskola hét esztendejét. Az iskola tulajdonképpen a magyar anyanyelvű, de vallásához ragaszkodó zsidó fiatalokat akarta összegyűjteni és együtt képezni. A román hatalom azonban rövidesen céljál tűzte ki, hogy a magyar érzelmű és kultúrájú zsidókat leválassa a magyarságról. Így a Tarbut számára is előírta, hogy abban az oktatás vagy héberül, vagy románul folyjék. A tanulók, de a tanárok sem tudtak akkoriban e nyelveken. Eleinte még „kisegítő nyelv”-ként megtűrték a magyart, de a nemzeti tárgyakat csak románul lehetett oktatni. A hatóságok állandóan ellenőrizték az iskolát, hol az épületet kifogásolták, hol a tanárok képzésében találtak hiányosságokat, vagy állampolgárságukat firtatták. Végül a hatóság kimondta az iskola nyilvánossági jogának megvonását. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a magyar felekezeti iskoláknak megtiltották izraelita diákok felvételét.

A Tarbutról szóló fejezet éppen csak vázlat, a hangsúly a következő, 1940–1944 közötti időszakot bemutató részre esik. Az első három tanévnek fennmaradt a nyomtatott értesítője, s még a tanítványok sorából is

többen nyilatkozhattak. A második bécsi döntést követően Észak-Erdélyben is bevezették a „*numerus clausus*”-t, vagyis a tanintézetekben 6 százalékra korlátozták a zsidó diákok arányát. Ezért a kolozsvári két hitközség vezetői úgy találták, hogy a legjobb megoldás volna az 1927-ben bezárított zsidó tanintézet újraindítása. Közös küldöttséget menesztettek a fővárosba, s ott meghallgatásra találtak. Külön leány- és külön fiúgimnázium nyitására kaptak engedélyt. A kettő fölé helyezték a Kolozsvári Zsidó Középiskolák Kuratóriumát. A szervezőmunka java részét ezúttal is Antal Márk matematikatanárra bízta. 1940. november 3-án az ünnepélyes megnyitóra is sor került. Vagy négy helyszínen is folyt az oktatás, de a központi épület az igazgatói irodával a Nagyszamos utcában volt, éppen abban a házban, ahol sokáig a *Korunk* és a *Helikon* szerkesztősége is működött a kilencvenes években. A továbbiakban tanévről tanévre követhetjük az iskola életét, tanári karának és diáknépességének változását. 1941-ben egyesült a fiú- és a leányiskola, létrehozva a Kolozsvári Izraelita Koedukációs Gimnáziumot. Az első évtől 1942-ben bekövetkezett haláláig Antal Márk töltötte be az igazgatói széket, mellette Rosenfeldné Winkler Janka helyettes igazgatóként vezette a leánygimnáziumot. Antal utóda dr. Bach Endre nyelvtanár lett, dr. Goitein György igazgatói beosztást kapott. Ekkoriban már a férfiak többségét munkaszolgálatra sorozták be, úgyhogy a tanárnőkre hárult az óráik helyettesítése.

Az értesítők mindegyikéből kicsendül az eröltetett hűség kinyilatkoztatása az ország kormányzójához, a magyar kultúra hagyományaihoz. A Goldzieher Ignác és Kármán Mór önképzőkörökben a fiúk, illetve a lányok díszüléseken emlékeznek meg az állami ünnepekről és a kormányzó születésnapjáról. Vörösmarty-és Móricz-darabokat mutatnak be, Tóth Árpád és Kosztolányi költszetét elemzik, foglalkoznak az erdélyi regényirodalommal. Még gimnáziumi diáknaptárt is megjelentetnek. A Sportkört Komjádi Béláról nevezik el, szakosztályai működnek. A zenei életükre jellemző, hogy zenekart alapítanak, melynek karmestere az utóbb világhírűvé vált Ligeti György lesz.

Az iskola fontosságát leginkább a létszámstatisztika bizonyítja. Évente közel 600 fiút és 550 leányt tanítottak, vagyis több mint 1100 diákot. A négy év alatt összesen „majdnem 1300 diák lépte át” az iskola küszöbét, állapítja meg a szerző.

Az 1943/44-es tanévet még sikerült lezárni s az érettségit is megtartani, hogy aztán a diákok és tanárok szinte testületileg

kerüljenek a gettóba. A 41 fős tanári karból ötven a munkaszolgálatban, tizenötven a haláltáborokban pusztultak el. Soknak a sorsa ismeretlen maradt. A Kasztner-csoportba került 41 gyermeken kívül a többiek nagy része odaveszett. A 14 éven aluliakat egyenesen a gázkamrákba küldték. A korábban munkaszolgálatra behívott fiúk közül menekültek meg néhányan. Tibori Szabó összesítése szerint az utolsó tanév mintegy 1300 diákjának körülbelül 70 százaléka pusztult el.

Az iskolatörténet harmadik fejezete a második világháború utáni két esztendőre vonatkozik. A hazatértek 1945 őszén az Eötvös utca sarkán lévő egykori elemi iskola épületében beindították az alsó tagozatot (az épületet idén nyáron bontották le). 1946 áprilisában a Kolozsvári Zsidó Líceum is újjalakult, s Bráver Samu, aztán Nichtburg Erzsébet igazgatása alatt működött. A néhány visszatért tanárhoz újabbak csatlakoztak. Köztük Vágó Béla történész, Ditrói Ervin művészettörténész is feltűnik. A korábbi diákokból csak kevesen jelentkeztek újra, a fiatalok többsége dél-erdélyi családból származott, de akadt néhány román zsidó családból való tanuló is, akik itt tanultak meg magyarul. Az 1948-as tanügyi reform valamennyi felekezeti iskolát megszüntette, így véget vetett a Zsidlic történetének is.

A kötet harmadik része egészen új keletű eseménysort örökít meg: *Az iskola világtalálkozóinak történetét*. Más iskolákban osztálytalálkozókat szerveznek, de itt a kevés túlélő, bármelyik osztályba járt is, a közönséghez tartozónak érezte magát. 1979-től a volt tanárok rendeztek találkozókat Kolozsvárt, rendszerint Wiesel Matild latintanárnő lakásán. Az első „világtalálkozót” 1980-ban Wiesel Matild hozta össze szintén Kolozsvárt, ezen már diákok is részt vettek. Aztán tíz év múlva, 1990-ben a Tel-Avivtól északra fekvő Sfajim kibucban rendezték a legnépesebb világtalálkozót Vágó Lídia és Mendel Áron vendiákok szervezésében. A harmadik találkozó 1994-ben szintén Sfajimban volt. A negyedik 1996-ban Kolozsvárt, ezt Mureșanné Kertész Judit és informatika lánnya szervezte. Az ötödikre is itt került sor 2002-ben. Aztán Sfajim (2004, 2006), Kolozsvár (2008), Sfajim (2010) és Ramat Gan (2012) következett. Időközben az egykori vendiákok jó része meghalt, s érdekes jelenségre került sor: a találkozókra a vendiákok gyermekei, sőt unokái kezdtek eljárni. Már többször kimondták, hogy az utolsó találkozót szervezik, de úgy tűnik, hogy az utódok tovább éltetik a találkozókat.

A kötethez ötfejezetes függelék járul. Az első Kolozsvár összlakosságának és izraelita

lakosainak összehasonlító táblázata 1850-től 2002-ig. A második táblázat Kolozs megye zsidóságát veszi számba járásonként. Újabb táblázatban a Zsidó Gimnázium 1940–1944 közötti tanári karának 41 tagja névsorát kapjuk besorolása, szakja, szolgálati beosztása feltüntetésével és sorsa vézskorszaki alakulásával. Másik két táblázat a 596 fiútanuló, valamint 549 leánytanuló adatait és sorsának alakulását összesíti ugyancsak a fenti négy esztendőből. Az utolsó táblázat az osztályfőnököket veszi számba. A kötetet Antal Márk portréja, érettségi tablók másolata, régi és a találkozókön készült csoportképek zárják.

Kétségtelenül nyereség ez a kötet. Egy tragikus sorsú iskola történetét, szellemiségét

örökíti meg – mondhatni az utolsó percben, az utolsó tanítványok életében. Mégis teljesebb lehetett volna. A Tarbut hétvéves történetét az értesítők, a rá vonatkozó irodalom segítségével jóval átfogóbban tárgyalhatta volna. Az 1946–1948 közötti korszaknak pedig vagy az Állami Levéltárban, vagy valamelyik iskolánál bizonyára fellelhetők az iratai, legalábbis az anyakönyvei. Úgyhogy onnan a diáknévsorokat is ki lehetett volna másolni. Talán egy újabb, bővített kiadás alkalmával ezekre is sor kerül. Tibori Szabó Zoltán ezzel a kötetével is hozzájárul az erdélyi zsidó múlt jobb, alaposabb megismeréséhez.

Gaal György

